Eficacitatea discursului magic în opera eminesciană

Florin Dorcu

Discursul magic este unul din elementele indispensabile oricărui ritual magic, acesta având atât forţă creatoare, cât şi devastatoare, în funcţie de intenţia celui care îl rosteşte. Acesta este alcătuit din cuvinte care au putere magică, rostite într-un anumit ritm sau cântate. Cuvântul magic are o forţă extraordinară, fiind asemănat de Byron cu un laţ, care pătrunde sufletului şi mintea celui vrăjit: „Iată: vraja prinde viaţă, / Laţul se-nfăşoară, mut, / Ţi-a pătruns în duh şi-n minte / Greul farmec din cuvinte."[1] Aşadar, în cadrul ritualului magic cuvântul nu mai este un mijloc de comunicare ca în viaţa cotidiană (de aceea magul din *Strigoii* preferă să comunice prin semne, iar cuvintele rostite sunt doar cele din incantaţia magică), ci este un cuvânt viu, divin, operant.

În primele societăţi umane, magia s-a născut ca o necesitate a omului de a-şi asigura traiul, de a influenţa forţele naturii în favoarea lui. De aceea, el rosteşte cuvinte magice, cântă, dansează pentru a îndepărta furtunile, pentru a obţine ploaie sau o recoltă bună, pentru a atrage asupra sa binecuvântarea spiritelor etc.

În culturile timpurii ale Orientului apropiat, scria Gustav René Hocke, litera nu reprezenta doar un sunet, ci era în sine un semn figurat care avea valoare de simbol magic sau mistico-religios[2]. În culturile antice, literele erau pline de semnificaţii, nu de puţine ori fiind considerate imagini ale verbului creator. Pentru egipteni, hieroglifele întruchipau imaginea unui cuvânt divin. La evrei, litera *Alef* însemna pur imagistic Dumnezeu. Cu ajutorul literelor se putea vrăji şi descânta[3]. Aşadar, magia se bazează cel mai mult pe puterea cuvântului, „care încetează a mai fi doar denumirea unui lucru, şi devine el însuşi lucru de sine stătător, dotat cu un principiu viu, în măsură să acţioneze şi să influenţeze."[4]

Importanţa descântecului, a discursului magic a fost evidenţiat de mulţi teoreticieni, deoarece „formula este totdeauna esenţa performanţei magice"[5]. Aşa cum Dumnezeu a creat lumea prin cuvânt, la fel şi în magie cuvântul este potenţatorul unor lumi, diferită faţă de cea divină, o lume a umbrelor, a răului. Magia cuvântului este o dimensiune a poeziei, în general. Popoarele primitive erau conştiente de forţa discursului, de aceea toate ritualurile, magiile şamanilor, oratoria etc., „se întemeiau pe cuvânt ca ipoteză a magiei sunetelor"[6]. Descântecele pot să coboare chiar şi luna de pe cer, pot metamorfoza oamenii în animale, cum este cazul vrăjitoarei Circe care i-a schimbat oamenii lui Ulise, dar au şi puterea de a ucide şarpele în serviciul puterilor infernale.

Mihai Eminescu a fost cucerit de această putere creatoare a cuvântului care ne domină, ne stăpâneşte: „Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba este stăpâna noastră", ne spune poetul. Conştient de importanţa acordată de poet cuvântului, Tudor Vianu scria: „Nimeni, înaintea lui, nu dispusese de posibilităţile limbii române cu o libertate suverană, la fel cu cea atinsă de Eminescu prin utilizarea tuturor funcţiilor limbii, a întregii ei fiziologii, a tuturor formelor flexiunii şi derivării ei. Limba română devine un instrument absolut docil în mâna lui magistrală şi poetul se foloseşte pentru a exprima gânduri şi viziuni cum nu mai luminaseră niciodată într-o minte românească."[7]

De aceea, Eminescu a fost numit, pe bună dreptate, unul din marii maeştri ai „alchimiei verbale"[8]. Cuvântul magic însă trebuie întrebuinţat cu grijă pentru a nu produce efecte devastatoare: „Vrei să dau glas acelei guri, / Ca dup'a ei cântare / Să se ia munţii cu păduri / Şi insulele'n mare?" (I, 178).

Atât în *Strigoii,* cât şi în *Gemenii,* invocaţiile au un rol terifiant, spre deosebire de magia erotică unde cuvântul cucereşte, pune stăpânire pe sentimentele tinerilor. În toate discursurile magice, atât în cele evocatoare, cât şi în cele erotice, se observă folosirea imperativului sau a conjunctivului cu valoare imperativă, care cuprinde dorinţa magică a celui care performează actul magic: „Cobori în jos, luceafăr blând" (*Luceafărul,* I, 171); „Apari, tu, lună ‚n cer" (*Mureşanu,* IV, 307), „Arată-te ‚n haina de albă mătasă" (*Diamantul Nordului*, IV, 325), „Din inimă-i pământul la morţi să deie vieaţă, /... / A părului lucire s'o deie luna plină, Iar duh dă-i tu, Zamolxe" (*Strigoii*, I, 94).

În magia evocatoare este obligatorie forţarea sufletelor să apară; acestea nu trebuie rugate, ci chemate la apel, fără a le lăsa posibilitatea nesupunerii. Fiinţele supranaturale se supun şi ele puterii magice a cuvântului (Maria, Luceafărul, Chipul etc.): „Vin! eu vin. / Sufletu-mi în vecia-i atras de-a ta chemare, / Din noaptea nefiinţei înfiorat apare..." (*Mureşanu,* IV, 312).

Discursul magic este însoţit de trei elemente tipice asociate cu credinţa în eficienţa magică. Este vorba de efectele fonetice, imitaţii ale sunetelor naturale (ca şuieratul vântului, urletul tunetului, mormăitul mării, vocile diferitelor animale), de utilizarea unor cuvinte care invocă, afirmă sau comandă scopul dorit şi un element care nu are omolog în ritual (adică aluziile mitologice, referinţele la strămoşi şi eroi culturali de la care a fost primită puterea magică).[9]

În opera lui Mihai Eminescu riturile propriu-zise sunt mai simple sau mai dezvoltate. Un element principal al ritului magic este invocaţia magică. Uneori magul se mulţumeşte doar să şoptească sau să bolborosească invocaţiile magice, fără ca poetul să ne redea cuvintele. În *Povestea magului călător în stele*, atunci când încearcă să potolească „furtuna turbată", magul doar şopteşte vraja din cartea magică. Acest fapt nu împiedică vrajă să-şi facă efectul: „Şopteşte: vânt falnic furtuna o ‚nhaţă, / Aripele-i leagă — o bagă în stânci, / Acolo cu lanţuri o leagă de braţe; / Cu ‚ncetul a cerului nori se desfaţă / Încet se ‚ncreţesc peste văile - adânci." (IV, 164).

Magica vorbă a magului nu este redată nici în cadrul ritului iniţiatic, accentul punându-se pe indicaţiile date novicelui şi pe actele exterioare.

Invocaţiile magice apar în opera lui Eminescu, de regulă, în cadrul magiei evocatoare. În *Luceafărul,* avem o invocaţie magică care nu face parte dintr-un ritual. Fata de împărat se adresează direct spiritului, formula magică folosită fiind scurtă, liniară, precizând şi motivul invocării. În celelalte poeme, în schimb, ritualul magic este mult mai complex, iar magii nu se adresează direct spiritelor morţilor, deoarece acestea sunt conjurate prin intermediul marilor nume divine: Zamolxe şi cel al cărui nume nu este vrednic nimeni să-l rostească. În *Strigoii,* incantaţia magului adresată atât stihiilor pământului, cât şi lui Zamolxe, este puternică. Toate aceste forţe supranaturale sunt invocate de mag pentru a-i da duh reginei şi a o transforma în strigoi:

„Din inimă-i pământul la morţi să deie vieaţă,
În ochi-i să se scurgă scântei din steaua lină,
A părului lucire s'o deie luna plină,
iar duh dă-i tu, Zamolxe, sămânţă de lumină
Din duhul gurii tale ce arde şi înghiaţă.

Stihii a lumei patru, supuse lui Arald,
Străbateţi voi pământul şi a lui măruntaie,
Faceţi din piatră aur şi din îngheţ văpaie,
Să ‹nchege apa ‹n sânge, din pietre foc să saie,
Dar inima-i fecioară hrăniţi cu sânge cald." (I, 94).

Tot celor patru stihii ale lumii i se adresează şi Faust, însă acesta numeşte cele patru elemente primordiale şi le ordonă şi modul în care să se înfăţişeze: „Sălămânzdră, fă-te pară! / Tu, Undină, cale udă! / Tu, Vântoasă, duhu-ţi piară! / Spiriduşe, treci la trudă"[10].

Preotul păgân din *Gemenii* i se adresează direct regelui Sarmis, însă se foloseşte de numele zeului suprem, a cărui autoritate este cunoscută, pentru a-l obliga pe acesta să se arate: «În numele Celuia, al cărui vecinic nume / De a-l rosti nu-i vrednic *un* muritor pe lume, / Când limba-i neclintită la cumpenile vremii, / Toiagul meu s'atinge încet de vârful stemei / Regeşti, şi pentru dânsa te chem? dacă trăieşti, / O Sarmis, Sarmis, Sarmis! răsai de unde eşti.»

Evocarea magului din *Strigoii*, în schimb, este atât de puternică încât provoacă o urgie: „lumea nebunise gemând din răsputere". Furia forţelor naturii se abat chiar şi asupra bisericii creştine care, lovită de un fulger, eliberează sufletul Mariei din mormânt. Pentru Alexandru Bogdan cauza acestei rupturi este Arald care-l părăseşte pe Dumnezeul creştin[11]:

„Atuncea dinaintea lui Arald zidul piere;
El vede toată firea amestecat' afară —
Ninsoare, fulger, ghiaţă, vânt arzător de vară —
Departe vede - oraşul pe sub un arc de pară,
Şi lumea nebunise gemând din răsputere;

Cum mor scriitorii

Nicolae Turtureanu

Mihail Sebastian a murit călcat de un camion. Tocmai scria la romanul Accidentul. Vă imaginaţi că, în Bucureştii anului 1945, erau puţine vehicole, şi totuşi unul a dat peste autorul Stelei fără nume…

Unsprezece ani mai târziu, Nicolae Labiş era strivit de un tramvai, în împrejurări neelucidate. Dacă a fost accident sau crimă cu premeditare, se pare că nu se va şti niciodată.

La cutremurul din 1977 au murit 16 scriitori; pe unii dezastrul i-a prins în casă (Veronica Porumbacu, M. Petroveanu, M. Gafiţa), pe alţii în stradă (Daniela Caurea, Al. Ivasiuc). Moartea alege. Și te întâmpină. Dan Deşliu – un foarte bun înotător – s-a înecat în mare, la Olimp, într-un loc unde mai înotase de sute de ori.Tot acolo se înecase, cu câţiva ani înainte, prozatorul Marcel Constantin Runcanu, fost rugbist de performanţă, o forţă a naturii. Laurenţiu Ulici era un tip pe cât de inteligent, pe atât de prevenitor. Şi totuşi, a murit intoxicat cu dioxid de carbon, într- o casă al cărei horn nu fusese curăţat... Mihai Ursachi a murit pe casa scării, pentru că nu a fost nimeni care să-i dea un minim ajutor. Cezar Ivănescu s-a decis să i se facă o operaţie, fără de care ar mai fi trăit mult şi bine…

Eugen Axinte s-a urcat pe o scară, să ia o carte de care avea urgentă nevoie, de undeva de pe raftul de sus al bibliotecii. A căzut, şi-a strivit genunchii, coastele i-au intrat în plămâni... A supravieţuit câteva zile… Puţină lume ştie că Eugen s-a născut la Stolniceni-Prăjescu, în judeţul Iaşi, loc de unde – spunea el cu mândrie – provine Matei Millo, întemeietorul teatrului românesc modern. Și-a început facultatea (română/franceză) la "Cuza" ieşeană, dar n-a finalizat-o, mutându-se la Cluj, unde a urmat "Geografie – limbi străine". Făcea parte din cea mai consistentă generaţie "Echinox", revistă la care a şi lucrat, împreună cu Ion Pop, Adrian Popescu, Petru Poantă, Dinu Flămând, Vasile Sav, Eugen Uricaru şi atâţia alţii – nume de rezonanţă în literatura anilor '80, şi nu numai. Nu ştiu ce l-a oprit să se afirme în toată plenitudinea talentului său. Sau ştiu. Eugen Axinte era un risiptor de sine şi un generos cu alţii. Când l-am cunoscut, spre sfârşitul anilor '80, la Vatra Dornei, putea să-ţi vorbească ore în şir despre colegii lui de generaţie, dar cu greu se lăsa convins să-ţi arate, săţi citească din propriile-i scrieri. Mi-a trebuit multă persuasiune ca să-l determin să publice de câteva ori (în câţiva ani) în "Cronica" – unde lucram pe atunci. În schimb crease, împreună cu Cornelia Maria Savu şi nou apăruta Anica Facina, o ambianţă literară şi făcuse din oraşul Dornelor şi al veveriţelor - un punct de atracţie pentru scriitori-prieteni. Acolo, împreună cu alţi doi "cronicari" (Paul Balaur, regretatul Vasile Constantinescu), cu echinoxiştii Adrian Popescu şi Vasile Sav, cu Sergiu Adam, de la "Ateneul" băcăuan, ne lansam cărţile, susţineam recitaluri de poezie, făceam publicitate (fără vreun efect vizibil) revistelor la care lucram… Am şi acum în memorie o întâlnire, la Dorna Candreni, cu "Fiii satului", când am fost făcuţi "cetăţeni de onoare ai comunei", deşi niciunul dintre noi nu-şi avea sorgintea acolo… Cu atât mai grele ne erau despărţirile… Într-o noapte, cum noi eram cazaţi la un hotel din preajma Gării, am condus-o, in corpore, pe Cornelia, acasă. Locuia pe strada Vicilicilor, drept pentru care am vrut să aflăm cine au fost, ce e cu vicilicii ăştia… Şi uite aşa, ne-am condus toată noaptea unii pe alţii, până când, venindu-ne trenurile personale (sau accelerate?), ne-am dus fiecare cu trenul ce îl are… Apoi, câteva veri la rând, le-am fost, lui Eugen şi Ilonei, oaspeţi, devenind prieteni de familie, dedându-ne la degustări de elixiruri bahice şi literare, dar şi la diferite jocuri şi concursuri, dimpreună cu copiii (aflaţi – ai lor şi-al nostru – cam la aceeaşi vârstă), sau jucându-ne doar noi, adulţii, copilăreşte…

Cum să uit un joc căruia îi ziceam "hop-hop" (un fel de ţintar) sau, desigur, partidele de şah, ce păreau eterne… Revoluţia a produs mutaţii şi rupturi, chiar între prieteni. N-a fost şi cazul nostru, doar că, familia Axinte mutîndu-se la Braşov, ne-au trebuit vreo 10 ani ca să ne redescoperim. Liantul, între noi, a rămas scriitoarea Anica Facina (şi ea originară din judeţul Iaşi), care a reuşit să ne adune din nou la Dorna, la un fel de trialog literar Braşov- Vatra Dornei- Iaşi. S-a relegat o prietenie, s-au făcut altele, noi. Datorită lui Eugen, i-am cunoscut pe A.I. Brumaru, mai târziu pe Adrian Munteanu şi pe ceilalţi convivi ai săi din urbea spre care a pornit, cândva, prima scrisoare în grai românesc. (I pac dau ştire măriei tale za lucrul turcilor…) Internetul, tele-mobilul ne-au facilitat o comunicare aproape continuă, în ultimii ani. Ne-am mai revăzut o singură dată, la "Bolta Rece", când Eugen venise la Iaşi pentru a regla niscaiva moşteniri de familie. Vara trecută am ratat o descindere la Braşov – în urma repetatelor sale chemări – însă era cât pe ce să ne revedem, în toamnă, la Iaşi. Venise, cu maşina unui prieten, la Suceava, la o reuniune a Societăţii Scriitorilor Bucovineni (din care făcea parte) şi intenţiona să treacă şi prin urbea mult dragă lui, dar un viscol pe cât de timpuriu, pe atât de spăimos, l-a determinat să schimbe itinerariul.

Incredibil, dar Eugen Axinte a debutat editorial în 2001, la vârsta de 55 de ani, depăşind toate recordurile (notabile) în materie. Colegii lui de generaţie avuseseră timp să se afirme, glorios, sau să se rateze. Atât volumul de debut (Cavalerul de Frig) cît şi următoarele (Cântecul harfistului, Avatarii, Autopsierea Labirintului) i-au adus comentarii, premii şi recunoaşteri generoase şi binemeritate. Totuşi, când m-a solicitat să-i dau o recomandare pentru a deveni membru al Uniunii Scriitorilor, mi s-a părut o glumă (poate şi datorită faptului că întrerupsesem, un timp, legăturile): nu-mi venea a crede că Eugen Axinte nu face parte, oficial, din breasla pe care o onora cu întreaga sa ţinută literară. Manuscrisele, care îl aşteptaseră, cuminţi, în sertare, îşi cereau dreptul la existenţă publică. Dacă ar fi apărut cu 20-30 de ani mai devreme, Eugen Axinte ar fi fost un scriitor de top al generaţiei '70. Pierduse un tren, dar nu gloria literară, fie şi efemeră, era ţinta sa, ci construirea de sine, situarea in media res, aventura în vastul câmp al cunoaşterii, din care îi izvora poezia. Căutând noduri şi semne, dar nu ca Nichita Stănescu, ci mai degrabă în linia lui Virgil Mazilescu, Mihai Ursachi, Cristian Simionescu sau Vasile Vlad, Eugen Axinte tenta a scrie epopeea unei păsări / pe zidul neantului. El era un poet care-şi zideşte în pulberi şi durate cântecul, rostirea, în sensul filosofic pe care i l-a dat Noica şi-n siajul unor mitologii insolite, criptice, a căror taină, deseori, blagian, o sporea. Am avut inspiraţia să-i găzduiesc, în "Cronica veche", în octombrie anul trecut, o pagină de poeme, fapt care i-a produs o vădită încântare. Poetul începuse a se preocupa (benefic) şi de sine. Pregătea o carte (de memorialistică, de eseuri), Călător prin vârste. Chemările lui, către mine, către alţii, erau ca nişte ultimatumuri. Simţea, oare, că timpul nu va mai avea (cu el) răbdare? Şi, prea târziu, ce ofrandă pot să-i aduc, dincolo de aceste cuvinte, decât Ofranda poeziei, pe care el însuşi ne-a dăruit-o: Cu dreaptă măsură îmi stau, sunt / noimă şi crug, şi liman / adieri în cuvânt înfiripă // întocmai luminii rostirea-şi zidesc / în tainice vise-adăstând // sunt limpezi izvoare de cântec // tăcerii zidindu-i veşmânt // ospătate-s, în şoaptă, miresme / şi flăcări, şi humă // din cenuşa acestui cuvânt.

Biserica creştină, a ei catapeteasmă
De-un fulger drept în două e ruptă şi tresare;
Din tainiţă mormântul atuncea îi apare,
Şi piatra de pe groapă crăpând în două sare;
Încet plutind se ,nalţă mireasa-i, o fantasmă..." (I, 94-95)

Invocaţiile din *Strigoii* şi *Povestea magului călător în stele* au efectul aşteptat. Discursul magului din *Strigoii*, în schimb, este atât de puternic încât provoacă o urgie astfel încât „lumea nebunise gemând din răsputere". Furia forţelor naturii se abate chiar şi asupra bisericii creştine care, lovită de un fulger, eliberează sufletul Mariei din mormânt. Aşadar, în cadrul ritualurilor propriu-zise, se prezintă motivul pentru care discursul este rostit, se conjură o divinitate sau mai multe spirite de la care se cere ajutor şi se recurge la anumite şiretlicuri pentru a constrânge forţele superioare de a îndeplini rugăminţile agentului magic.

___

1 George Gordon Byron, *Manfred,* în *Poeme*, traducere de Virgil Teodorescu, prefaţă şi tabel cronologic de Dan Grigorescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. 216.

2 Gustav René Hocke, *Manierismul în literatură*, traducere de Herta Spuhn, Editura Univers, Bucureşti, 1977, p. 35.

3 *Idem*, p. 69.

4 Edgar Papu, *Evoluţia şi formele genului liric,* Editura Albatros, Bucureşti, 1972, p. 21.

5 *Ibidem*, p. 45.

6 Theodor Codreanu, *Eminescu. Dialectica stilului,* Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1984, p. 82.

7 Tudor Vianu, *Cuvânt despre Eminescu* în *Opere*, vol. II, Editura Minerva, Bucureşti, 1973, p. 644.

8 Theodor Codreanu, *op. cit.,* p. 85.

9 Bronislaw Malinowski, *Magie, ştiinţă, religie,* traducere de Nora Vasilescu*,* Editura Moldova, Iaşi, 1993, p. 115-116.

10 Johann Wolfgang von Goethe, *Faust,* vol. I, traducere de Ion Iordan, Editura Adevărul Holding, Bucureşti, 2010, p. 58.

11 Alexandru Bogdan, *Strigoii,* în revista *Transilvania,* nr. III, iulie-sepembrie, 1909, p. 135.